

Morphology of cultural and social archetypes of women with Iranian identity in Persian literature

Mohammad Aref*

Abstract

The purpose of this article is to recognize the cultural roles and the archetypal position of women in ancient Iranian culture, with a theoretical approach to Margaret Mead's "Culture and Personality" school and Clifford Geertz's "Symbolic Anthropology". The history of the effective presence of women in the culture and society of Iran, based on thirty different tribes and hundreds of tribes and different lifestyles, dates back to the fifth millennium BC until now. The results of the research show that the cultural developments of the native societies of Iran since the pre-Achaemenid era have always been in the direction of evolutionism and civil development, and in the same way, before the Aryans entered the Iranian plateau, women were involved in official life and public culture, politics, economy, sports, Military hierarchies, art, handicrafts, home management (nobility), scientific, artistic, military and cultural degrees have played a role, and sometimes before men, to the highest social, archetypal, mythological, and even to the zoot degree, in religion. have arrived This study was conducted with an interpretive anthropological approach on a broad level and the research method in this article is descriptive-analytical based on qualitative content analysis.

Keywords: Persian literature, Woman, Culture, Interpretive Anthropology, Clifford Geertz, Zoot. Iranian identity.

* Associate professor of art anthropology, Islamic Azad University, Central Tehran Branch. Tehran, Iran,
m.aref@iauctb.ac.ir

Date received: 27/10/2024, Date of acceptance: 22/01/2025, Printed: 04/06/2025

Introduction

This article discusses the role of women in Iranian culture and society. Evidence shows that the Iranian plateau has always been a platform for the development of human knowledge and the challenges of popular culture, and Iranian women have had unique characteristics in this regard. Oral and written documents on reliefs and petroglyphs show the social rights and prominent position of women in national affairs, including their presence on the battlefields such as Gordafarid, politics such as Jarireh, love such as Kassandan, military women such as Artemis, the myth of the angelic lady such as Anahita, statecraft such as Katayoun, etc., are archetypal characteristics in the history of civilization. Over time, Iranian women had acquired practical skills in life and business, artistic, sports, and religious gatherings, and the dissemination of people's culture.

Material and Methods

This research is conducted using an analytical-descriptive method and, in order to achieve a desired result, using a qualitative content analysis method with the approach of Clifford Geertz's "Symbolic Anthropology" and Margaret Mead's "Culture and Personality". Among the research methods in anthropology, the interpretive method is one of the new and practical methods for correctly understanding natural and man-made phenomena in order to achieve research goals. Therefore, in the anthropological path of art, the field of visual anthropology appears and becomes thought-provoking in the two fields of anthropology and the culture of visual arts. "Culture is crystallized through the external symbols used in society and is nothing more than a transmitted pattern of meaning that has a historical root and is embodied in symbols." (Geertz, 1973).

Discussion & result

Evidence shows that before the Achaemenes, myth-telling, storytelling, and recitation existed in Iran, and the folk culture of the natives of the Iranian plateau had made significant progress. However, Durant wrote, "Although the Persians had a penchant for imaginary legends, they left this work to the lower classes of society, and they considered the pleasure of talking, making jokes, and telling jokes in conversation superior to the pleasure of silence and solitude." (Durant, 2002: 435). "It is likely that by the time of Ardashir, Parthian stories had reached the Pars region, and the singers probably sang them with native Persian legends, and the

Persian clergy adopted various rituals and customs.” (Fray, 1998: 332). The rituals that the Zagros people have been performing since the sixth millennium BC and are still performed in some provinces of Lorestan, Elam, Chaharmahal and Bakhtiari, Kohgiluyeh and Boyer-Ahmad, Khuzestan and Kurdistan. “One of the most prominent of them was the Nowruz, Mehregan and party ceremonies of the kings, which were given special importance during the Achaemenid and Sasanian periods.” (Razi, 2001: 525). Yarshater, taking from Pahlavi texts about Mani, wrote: “In the beginning, our world did not exist. There were only two gems (elements). The gem of light and the gem of darkness. The prince of the world of light was Zarvan and he was the leader of the court of the devil.” (Yarshater, 2004: 50). Coronus or Saturn, the father of Zeus, who has a great foundation in Greek theology. It is the same Iranian Zarvan with branches and foliage added to it.” (Komen, 1386: 16). “During 536 to 331 BC, when Iran ruled over the Israelites, many of the customs, thoughts, beliefs, civilizational, religious and artistic characteristics of the Iranian people were absorbed into them. This influence was to such an extent that Jerusalem became a completely Iranian city.” (Mills, 1983: 4). The name Baghdad, which was a completely Iranian city during the time of Mehr or Bagh-Mehr, is a combination of the two words “Bagh” meaning God, and “Dad” meaning creation. Therefore, the Arabic Baghdad was the Persian Khodadad. Herodotus wrote: “The Iranians consider themselves to have the highest position in Asia and the creatures of Asia.” (Selister, 1933: 286).

The results of this study show that the role of women in ancient Iranian literature, based on the division of jobs into three categories: 1- male jobs, 2- female jobs, 3- menial jobs, had a respectable lifestyle. Women had a clear definition in personal and family life and all social jobs. From artistic designs to agriculture and animal husbandry, secretarial work, zooti (Religion head), administration, statecraft, naval command and military service to the kingship of the house, which was called Kadbanu, they played a role and enjoyed a specific legal and real social position. Iranian women had special, valuable and very important positions in the role of wives and mothers. In the social laws and official literature of ancient Iran, it was customary that no single man had the right to judge women. Evidence shows that the phrase equality for Iranian women and men had given way to the rights and justice of Iranian people. Women were present in most social occupations, but the foundation of the family was a priority.

Conclusion

Ancient Iranians considered women to be the creators and givers of life, and they distinguished Iranian women from men with symbolic myths such as Anahita, the Earth, and the Spring. The importance of women's rights, social insurance, maternity insurance, education, special respect, and reaching the rank of zot were among the characteristics of civilization and the cradle of women's culture in ancient Iranian literature.

Bibliography

- Abunia-Omran, Farahnaz (1386) Mani and Mazdak. Sari: Shelfin. [in Persian]
- Azargoshasb, Ardashir (1352), Religious Ceremonies and Zoroastrian Customs. Procedures 79-80. [in Persian]
- Azad Maulana Abul Kalam (1371). Cyrus the Great (Zulqarnain) Ancient Translation of Parizi. Tehran: Cyrus Publication. Sixth Edition. [in Persian]
- Amouzgar, Zhaleh and Tafazzoli, Ahmad (1380) The Myth of Zoroaster's Life. Fourth Edition. Tehran: Cheshmeh Publication. [in Persian]
- Ibn Joljol, (1349) Tabaqat al-Ateba' al-Ama', translated by Mohammad Kazem Imam, Tehran. Tehran: University Publication. [in Persian]
- Behzadi, Roqiyeh (2004) Ancient Tribes in Central Asia. Tehran: Tahouri. [in Persian]
- Pope, Arthur Upham (1959) Masterpieces of Iranian Art. Translated by Parviz Natel Khanlari. Safi Ali Shah Press. Tehran. [in Persian]
- Twin bee, Arnold, (1989) History of Civilization, translated by Yaqoub Ajand, Moula Publishing House, third edition, Tehran. [in Persian]
- Khaqani, Dictionary of Words and Expressions of Khaqani, Tafsir Sajjadi, Volume One, p. 215. [in Persian]
- Khaleghi, Rouhollah (2015) A Commentary on Music. Tehran: Safi Ali Shah. [in Persian]
- Khodadadian, Ardashir, (2004) History of Ancient Iran, Sokhan Publishing House, first edition, Tehran. [in Persian]
- Durant, will (1993) The East, the Cradle of Civilization, translated by Amir Hossein Arian pour, Volume 2, Tehran. [in Persian]
- Zakai, Yahya, (1978) Dance in Ancient Iran, translated by Reza Mashayekhi, Scientific and Cultural Publications, Tehran. [in Persian]
- Rezaei, Abdul-Azim, (2001) The Origin of Ancient Iranians, Fifth Edition, Dar Publications, Tehran. [in Persian]
- Rezaei, Abdul-Azim, (2000) Ten Thousand-Year History of Iran, Iqbal Publications, Hald-e-Awal, 127,126. [in Persian]

173 Abstract

- Rezvani, Majid, (2000) *The Emergence of Drama and Dance in Iran, The Social Origin of the Arts*, translated by Manijeh Araghezadeh. [in Presian]
- Razi, Hashem (1380) *Chronology and Celebrations of Ancient Iran*, Tehran: Behjat Publishing. [in Presian]
- Rafi, Abdul-Reza, (2000) *The Role of Iran in World Civilization*, Koomesh, Tehran. [in Presian]
- Zarshenas, Zohreh (2003) *Religion – Women in Sogdian Writings*. [in Presian]
- Selister, (1933) *(The Iranian Shah's Religion) Ethics of Ancient Iran*, 2nd edition. Tehran: Bombay Iranian Zoroastrian Association. [in Presian]
- Safizadeh, Farooq, (2005) *Iran Mehr Magazine*, July and August issues. [in Presian]
- Aref, Mohammad (2018) *Komijan, the Wonderful Land of the Tats and the Medes*. 5th edition. Tehran: Tahouri Publications. [in Presian]
- Aref, Mohammad (2024), *Symbols and Signs in Dramatic Literature*. Tehran: Nairi Publications. [in Presian]
- Fry, Richard, *Ancient Heritage of Iran, Scientific and Cultural*, translated by Masoud Rajabnia, 5th edition, Tehran, Kourosh. [in Presian]
- Fakouhi, Nasser (2005) *History of Anthropological Thoughts and Theories*. Sixth edition. Tehran: Ney Publishing House. [in Presian]
- Ghasemipour, Qodrat, Abshirini, Asad, and Jamshidi, Reza (1401), “The Archetype of Man’s Salvation by Woman and Its Traces in Lyrical Literature.” *Kohnnameh Adab Parsi Journal*. Year 13. Issue 2. Fall and Winter 1401. [in Presian]
- Rezvani, Majid (1947) *Latin Writer of the 20th Century*, Paris: Yale Letter Publishing, p. 2185. [in Presian]
- Cumount, Franz (1386) *Din Mehri*. Translated by Ahmad Ajodani. Tehran. Saless publications. [in Presian]
- Mallory. J. P. (1353) *Three Discourses on the Aryans*, translated by Masoud Rajabnia. Ancient Iran Culture Association Publications. [in Presian]
- Movlana, Jalal al-Din Mohammad Balkhi (Bita) *Spiritual Mathnavi*. Edited by Reynold Allyn Nicholson. First Edition, Tehran: Molly Publishing. [in Presian]
- Mirshokraei, Mohammad, Hassanzadeh, Alireza (1382) *A collection of articles on women's culture in commemoration of the 100 th anniversary of Margaret Mead's birth*. Tehran: Ney Publishing. [in Presian]
- Najjari, Mohammad (1391) *Women of the Shahnameh*. Second edition (first publisher) Tehran: Ame Publishing. [in Presian]
- Najjari, Mohammad, Qavam, Abolghasem (1395), *Dramatic Capacities of the Poem System of Zarrin-Qabaneh Based on the Characterization of Prophet Solomon (AS)*. *Kohnnameh Adab Parsi Journal*, Issue 4. Year 7. [in Presian]
- Vandidad (1342) *James Darmstetter*, translated by Mousa Javan. *Kardeh 7th and Ordibehesht Yasht*, item. [in Presian]

Hedayat, Sadegh (1933) Neyrangestan. First edition. Tehran: Amirkabir Publications. [in Persian]

Yarshater, Ehsan (2004) Stories of Ancient Iran. Tehran. Elmi Farhang publications. [in Persian]

ریخت‌شناسی کهن‌الگوهای فرهنگی و اجتماعی زن با هویت ایرانی در ادب پارسی

محمد عارف*

چکیده

سابقه‌ی حضور موثر زن با هویت ایرانی در فرهنگ و جامعه‌ی گسترده‌ی مبتنی بر سی‌قوم گونه‌گون و صدها قبیله، تبار، مذهب، زبان‌های متعدد، و سبک‌های مختلف زندگی، به هزاره پنجم پیش از میلاد تاکنون برمی‌گردد. در این میان، بیست‌و‌چهار کاراکتر موثر زن در شاهنامه فردوسی، با نام‌هایی ماندگار در تاریخ هفت هزارساله‌ی ایران، شناسانده شده‌اند. هدف این مقاله بازشناسی نقش‌های فرهنگی و جایگاه کهن‌الگویی زن با هویت ایرانی در ادبیات کهن، بر اساس نظریه‌های «فرهنگ و شخصیت» مارگارت مید و «انسان‌شناسی نمادین» کلیفورد گیرتز است. این بررسی با رویکرد انسان‌شناسی تفسیری در سطحی پهنانگر انجام شده و روش پژوهش در این مقاله، توصیفی-تحلیلی با استناد بر شیوه‌ی تجزیه و تحلیل محتوای کیفی است. نوع مطالعه‌ی اتیک-امیک در فرهنگ زنان ایران، نتایج حاصل از پژوهش را روشن و دقیق‌تر گردانده است. نتایج حاصل از این پژوهش نشان می‌دهد که تحولات فرهنگی جوامع ایران از عصر پیشاهخامنشی، همواره در جهت تکامل‌گرایی و توسعه‌ی مدنی بوده و به همین نسبت زنان در زندگی رسمی و فرهنگ‌عامه، هنر، سیاست، اقتصاد، ورزش، سلسله‌مراتب نظامی، صنایع دستی، همسری، مادری و مدیریت خانه (کدبانویی)، درجات علمی و فرهنگی، نقش‌آفرین بوده‌اند و گاهی نیز به بالاترین درجه‌ی اجتماعی، کهن‌الگویی، اسطوره‌ای، و حتی به مرحله‌ی زوت در دین هم می‌رسیده‌اند.

* دانشیار انسان‌شناسی هنر، گروه نمایش، دانشکدهٔ هنر، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکزی، تهران، ایران، m.aref@iauctb.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۸/۰۶، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۱/۰۳، تاریخ چاپ: ۱۴۰۴/۰۳/۱۴

کلیدواژه‌ها: ایران باستان، ادبیات کهن، انسان‌شناسی تفسیری، زن، هویت ایرانی.

۱. مقدمه و بیان موضوع

فرهنگ و ادبیات کهن مردم ایران، همواره و در طول تاریخ پر فرازونشیب خود از اهمیتی ویژه و پیش‌برنده برخوردار بوده و هست. سنگ نبشته‌ها، اسناد و کتب مربوط به سبک زندگی مردم در فرهنگ تاریخی ایران، نیز به سبب زیربناهای ناشی از تمدن کهن، مورد مذاقه و الگوبرداری قرار داشته و پارسه، شگفت‌انگیزترین گنجینه بومیان نجد فلات ایران در سده‌ی ششم ق. م، به عنوان مناسب‌ترین مکان قانون‌گذاری هخامنشیان برای نیل به سامانه‌های مدنی، اخلاق‌محوری و عدالت اجتماعی بنا گردیده است. کورش دوم نیز با تجربه‌ی زیسته و اسکان در فرهنگ و ادبیات صدوپنجاه ساله‌ی هخامنشیان، در دامن ماندانا با فرهنگ‌عامه‌ای ایرانی آموخته شده و در نشر ادب و تربیت نوآموزان نیز دارای الگوواره‌های منش‌مندی بوده است. «با روی کار آمدن دولت هخامنش توجه عام و خاص به عادات کهن، گسترش یافته و فرهنگ‌عامه‌ی بومیان فلات ایران در تمام زمینه‌ها به‌ویژه در هنر، جانی دوباره می‌گیرد. پارسیان در نظر فنیقی‌ها، سامری‌ها و یهودی‌ها افرادی آزاده بوده‌اند». (توین‌بی، ۱۳۶۸: ۲۲۴). رضایی معتقد است که: «هنر ایران باستان مربوط به هزاره‌ی پنجم ق. م و تمدن برجسته ساکنان ایران، الگوی مردمان آسیای مرکزی بوده است». (رضایی، ۱۳۷۹: ۱۲۶). در فرهنگ پارسی باستان، واژه‌ی پارسووا یا پارسوماش به معنی کناری آمده است. بنابراین پارسوما لزوماً متعلق به استان فارس یا فارسی‌زبانان ایرانی و غیر ایرانی نیست. دانش مردم‌نگاری تاریخی، مناطق شمال شرقی تا شمال غربی را بالایی می‌دانسته و از شمال غربی تا جنوب شرقی ایران، یعنی از بالای اورمیه تا خلیج پارس و از آسیای میانه تا مکران و دریای عمان را پارسوما نامیده‌اند. به همین نسبت عبارت شمالی یا جنوبی را بالایی و پائینی می‌دانسته‌اند. این تعبیر به دوران زروان و پیش از میترا، یعنی دوران توسعه‌ی قبایل سیار، مذاهب متغیر، فرهنگ و ادبیات عامه‌ی مبتنی بر باورها و رسم‌الخط‌های قبیله‌ای که به استقرار ادبیات عامه در فرهنگ مردم یا درباریان یا در هر دو، انجامیده است. بنابراین، اگرچه «نقش ایران در انتقال تمدن هر چند از نقش رومیان و یونانیان مشهورتر نیست، اما صد بار از نقش آن‌ها مهم‌تر و قابل‌ملاحظه‌تر است». (دارمستر، ۱۹۹۹: پیشگفتار به نقل از رفیع). بر همین اساس، نقش‌های فرهنگی و پیش‌برنده‌ای که در جوامع پیشاهخامنشیان پدیدار گردیده، موجب دسته‌بندی مشاغل و جایگاه اجتماعی مردم

ریخت‌شناسی کهن‌الگوهای فرهنگی و اجتماعی زن با هویت ... (محمد عارف) ۱۷۷

گردیده است. به نظر می‌رسد زنان در این جایگاه‌ها، با دو منظر اسطوره‌ای و اجتماعی مواجه بوده‌اند.

این مقاله می‌کوشد پاسخ‌هایی مناسب برای این پرسش بیابد که:

- زنان با هویت ایرانی در فرهنگ و ادب پارسی از چه جایگاه‌های اجتماعی و نقش‌های فرهنگی برخوردار بوده‌اند؟

تاکنون پژوهش‌هایی بسیار درباره تاریخ ایران پیش از اسلام نوشته شده و در این میان سهم شرق‌شناسان به مراتب بیش از نویسندگان و تاریخ‌نویسان ایرانی بوده است. هردوت، پلوتارک، گزنفون، استرابون، مری بویس، اورانسکی، آبراهامیان، و آیسخیلوس از نامدارترین ایران‌شناسانی هستند که در تاریخ مطالعاتی خود بخشی مهم را به انسان‌شناسی هنر در فرهنگ و سبک زندگی مردم ایران اختصاص داده‌اند، اما با این وجود هسته اصلی دانش عامیانه ایرانیان در حاله‌ای از ابهام تاریخی گم شده است. شواهد نشان می‌دهد که زنان ایران در فرهنگ باستان به مراتب نقش‌آفرینی‌هایی تاثیرگذار در ایران و عرصه‌های بین‌المللی داشته‌اند. «آرتمیس»، فرمانده نیروی دریایی ایران در رویارویی با یونان باستان، «جریره» دختر پیران ویسه و همسر سیاوش، «ماندانا» مادر کوروش، «کاساندان» همسر کوروش، «گردآفرید» دختر کژدهم در نبرد با سهراب، «آناهیتا» کهن‌الگوی زنان در جایگاه فرشته‌بانوی نگاهبان آب‌ها، تمثیل/مانندپنداری با پدیده‌های طبیعی، پادشاهی خانه (کدبانو)، سیرن‌ها کهن‌الگوی موسیقی، رامشگری و سورهای فولکلوریک، نشانگر حقوق اجتماعی و تامین اقتصادی زنان، پزشکی و سیاستمداری و جایگاه دینی زن ایرانی در بین‌النهرین، خاور نزدیک و جهان وقت از شاخص‌های مورد نظر در این پژوهش است.

در خاور نزدیک که تحدید حدود آن مقدور نیست و بر روی آن مردم و فرهنگ‌های مختلف وجود داشته، کشاورزی، بازرگانی، اهلی کردن حیوانات و ساختن ارابه، سکه‌زدن و سند نوشتن، الفبا و خط نویسی، کاغذ و مرکب، کتابخانه و مدرسه، ادبیات و موسیقی، حجاری و معماری، آرایه‌ها و جواهرات، نرد و شطرنج، و چیزهای فراوان دیگری برای نخستین بار پیدا شده و رشد کرده است. فرهنگ اروپایی و آمریکایی‌ها، در طی قرون، از راه جزیره «کرت» و یونان و روم، از فرهنگ همین خاور نزدیک گرفته شده است. (دورانت، ۱۳۸۱: ۱۴۱).

اسکندر مقدونی پس از چیرگی بر کشور پارس (ایران)، نامه‌ای به استاد و رایزن خود ارسطو می‌نویسد و در رابطه با قتل عام مردان پارس از وی نظرخواهی می‌کند، ارسطو

نوشته: «کشتن دانایان و خردمندان پارس برای تو دشوار نیست، اما کشتن کشوری که دانایان و خردمندان در آن متولد شده‌اند، کاری بسیار سخت و دشوار خواهد بود.» (ابن جلیجل، ۱۳۴۹: ۸۳). ارسطو به زمین (زامیاد) که در فرهنگ و ادبیات کهن ایران، نماد زن و زاینده‌گی و جان است، اشاره داشته و ایران را سرزمین دانایان و خردمندان و هنرمندان دانسته است. بنابراین، اسکندر مقدونی را از کشتن دانایان و خردمندان ایران، به شدت ترسانده و منع کرده است. ارسطو در این نامه، زمین ایران و زن ایرانی را نشانه زاینده‌گی اندیشه و احساس برشمرده است. در سده‌ی ششم پیش از میلاد با حضور زرتشت، جایگاه اهورایی زن، رنگ و بوی مستندتری گرفته است.

در آئین زرتشت تعدد زوجات روا نیست. همانگونه که یک زن نمی‌تواند در آن واحد چندشوهر داشته باشد، برای مرد هم گرفتن چند زن روا نیست. ... در دقائر زناشویی پنج شیوه ازدواج ثبت شده است: ۱- پادشاه‌زن، ۲- چاکرزن، ۳- آیوک‌زن، ۴- سترزن، ۵- خودرای زن. (آذرگشسب، ۱۳۵۲: ۸۰-۷۹).

۲. سوابق پژوهشی

شواهد نشان می‌دهد که تاکنون پژوهش‌هایی ارزشمند در این زمینه انجام شده است که مهمترین آن به شرح زیر بازشناسی می‌گردد:

- قاسمی‌پور، قدرت، آب‌شیرینی، اسد و جمشیدی، رضا (۱۴۰۱)، «کهن‌الگوی نجات مرد به وسیله‌ی زن و ردپای آن در ادبیات غنایی». نشریه کهن‌نامه ادب پارسی. سال ۱۳. شماره ۲. پائیز و زمستان ۱۴۰۱.

- نجاری، محمد، قوام، ابوالقاسم (۱۳۹۵)، ظرفیت‌های نمایشی منظومه‌ی زرین‌قبا‌نامه بر اساس شخصیت‌پردازی سلیمان نبی (ع). نشریه کهن‌نامه ادب پارسی، شماره ۴. سال هفتم.

- کتاب پژوهش محور زنان شاهنامه نوشته دکتر محمد نجاری و حسین صفی. انتشارات طراوت.

- کتاب زن در شاهنامه نوشته ترزا باتستی مترجم عمار عفیفی، انتشارات ماهریس.

- کتاب زنان شاهنامه نوشته جلال خالقی مطلق، انتشارات نگاه معاصر.

ریخت‌شناسی کهن‌الگوهای فرهنگی و اجتماعی زن با هویت ... (محمد عارف) ۱۷۹

- هجده مقاله نیز در باره زن و هویت منتشر گردیده که هیچیک از مقالات با رویکرد این مقاله منطبق نیست بلکه همه موردی به زن در یک یا چند اثر ادبی اشاره شده است به عنوان نمونه؛ مقاله «تحلیل گفتمان هویت زنان در چهار رمان منتخب فارسی (سووشون، چراغ‌ها را من خاموش می‌کنم، سال بلوا، شوهر آهو خانم)» نوشته سجاد باقری و علی علیزاده در مجله زبان‌شناسی و گویش‌های خراسان، پاییز ۱۴۰۲. شماره ۳۲.

۳. روش پژوهش و چارچوب نظری

این پژوهش به روش تحلیلی - توصیفی و از حیث رسیدن به نتیجه‌ای مطلوب، به روش تجزیه - تحلیل محتوای کیفی با رویکرد «انسان‌شناسی نمادین» کلیفورد گیرتز و «فرهنگ و شخصیت» مارگارت مید تنظیم گردیده است.

۱.۳ روش انسان‌شناسی تفسیری

در میان روش‌های پژوهشی در مردم‌شناسی، روش تفسیری یکی از روش‌های نو و کاربردی برای شناخت درست پدیده‌های طبیعی و دست‌ساز بشر برای رسیدن به اهداف پژوهشی است. بنابراین در مسیر مردم‌شناختی هنر، ساحت ویزووال انتروپولوژی نمودار می‌شود و در دو حوزه‌ی انسان/مردم‌شناسی و فرهنگ هنرهای دیداری تامل برانگیز می‌گردد. «فرهنگ از طریق نمادهای بیرونی مورد استفاده در جامعه، متبلور می‌شود و چیزی نیست جز الگوی سرایت‌داده‌شده‌ای از معنی که ریشه‌ای تاریخی دارد و در نمادها تجسم یافته است». (گیرتز، ۱۹۷۳e). دانش انسان‌شناسی به شناسایی ابعاد درونی و بیرونی انسان می‌پردازد و چون انسان با رمزا و کدهای خودساخته به بیان مفاهیم ذهنی تکیه می‌کند، رمزگان‌های علمی نمود پیدا می‌کنند و گیرندگان رمزگان‌ها برای ورود به فضای درونی انسان (امیک) ناگزیر به ترجمه، تعبیر و در نهایت تفسیر کدها می‌شود. کدها می‌توانند بومی یا مذهبی یا قومی یا ملی یا بین‌المللی باشند و به همین نسبت تفسیرگر باید به عنوان گیرنده به صورت‌شناسی و معناگرایی کدها دست یابد. گیرتز برای نمادشناسی به رابطه‌ی فرهنگ و مردم، با ترکیب دو یا چند عنصر مجزای معناگرایی درهم‌آمیخته (درون و برون) اشاره کرده است؛ یعنی از ترکیب دو یا سه نظام ارزشی متفاوت، مانند انار و هندوانه و شب یلدا و انسان، نماد پدیدار می‌شود. وی معتقد است که از ترکیب دو عنصر مستقل فرهنگی -

اجتماعی، در روایتی نو، با حضور پدیده‌ی سوم (در صورتی که رابطه‌ای ایجاد کند) نماد معنا پیدا می‌کند. «گیرتز معتقد است دین نظامی از نمادهاست که هدفش ایجاد نوعی کنترل کالبدی است». (فکوهی، ۱۴۰۰: ص ۲۵۷). بنابراین، تفسیر ابعاد گوناگون انسان با سه رویکرد اساسی رودررو می‌شود: ۱- انسان‌شناسی رفتارشناختی. ۲- انسان‌شناسی گفتارشناختی. ۳- انسان‌شناسی پندارشناختی.

مفهوم نماد، یکی از مفاهیم اصلی در نظریه‌ی تفسیرگرایی گیرتز و درک او از فرهنگ است. از نظر گیرتز، نماد عبارت است از هر موضوع، عمل، پدیده، کیفیت رابطه و پیوندی که به عنوان وسیله و ابزاری برای اظهار یک برداشت، نقش ایفا می‌کند و با پشت سر گذاشتن سیری تاریخی در جامعه، میراثی تاریخی هستند. (رحمانی، ۱۳۸۳: ص ۱۷).

در این میان تنها پل ارتباطی بین مردم با هنر، فرهنگ «روش‌شناختی تفسیری» است که نقش میانجی میان رمزنگاران با تفسیرگرایان را بازی می‌کند. فرهنگ بومی به عنوان همزاد انسان به همه‌ی پرسش‌های رمزگانی و تفسیرگرایی پاسخ می‌دهد. یکی از مهم‌ترین نظریه‌پردازان گستره‌ی انسان‌شناسی تفسیری، کلیفورد گیرتز است.

گیرتز، فرهنگ را نظامی از مفاهیم تعریف می‌کند که در قالب نمادها بیان می‌شوند و به انسان‌ها امکان می‌دهند که با یک‌دیگر ارتباط برقرار کنند. فرهنگ، از خلال نمادهای خود، جهان را در ذهن انسان‌ها معنی‌دار کرده و آن‌ها را قادر به شناخت و درک آن می‌کند. این روش را او مردم‌نگاری تفسیری می‌نامد. (فکوهی، ۱۳۸۴: صص ۲۵۷ و ۲۵۶).

گیرتز به پدیده‌های نمادین در ساحت فرهنگ مردم به صورت ترکیبی اشاراتی تأمل‌برانگیز داشته و صورت هر پدیده را حامل معنایی دگر دانسته؛ مشروط بر این که فرستنده به درستی بتواند پیام را به گیرنده بفرستد. هینلز در تمثیل‌انگاری مار نوشته: «او می‌تواند صورت ظاهری‌اش را عوض کند و به شکل چلپاسه و مار یا مرد جوانی ظاهر شود». (هینلز، ۱۳۹۶: ص ۸۱). بررسی نقش‌های فرهنگی و جایگاه اجتماعی زنان شاخص در فرهنگ و ادبیات ایران، به روش‌شناسی تفسیری گیرتز، با رویکرد امیک - اتیک نتیجه‌بخش‌تر خواهد بود.

در این روش، انسان‌شناس با کنار گذاشتن ساختارگرایی به تحلیل معنایی و نمادها از دیدگاه بومی می‌پردازد؛ به عبارت دیگر، او رویکردی امیک را در معناشناسی خود به کار می‌گیرد و تلاش می‌کند واقعیت مورد مشاهده را همچون یک متن تفسیر کند. در

ریخت‌شناسی کهن‌الگوهای فرهنگی و اجتماعی زن با هویت ... (محمد عارف) ۱۸۱

واقع‌گیرتر به انسان‌شناس، نقش یک مترجم بین فرهنگ‌ها را می‌دهد که در خلال درک یک فرهنگ، فرهنگ دیگر را درک می‌کند. تفسیر در اینجا خواه یا ناخواه شکلی میکروسکوپی خواهد داشت؛ این روش را گیرتر توصیف «انبوه» یا «فریه» در برابر توصیف «کم پشت» یا «نحیف» می‌نامد. (فکوهی، ۱۳۸۴: صص ۲۵۷ و ۲۵۶).

نکته‌ای که گیرتر بدان معترف است، آن است که انسان‌شناسی تفسیری، تفسیر اموری نیستند که او ابداع کرده باشد و بر این نکته تأکید دارد که مرجع اصلی کار او ماکس وبر است، زیرا وبر نخستین بار مفهوم جامعه‌شناسی تفهیمی را مطرح می‌کند و همین جامعه‌شناسی تفهیمی است که عملاً در برابر جامعه‌شناسی کارکردی و پوزیتیویستی دورکیمی قرار می‌گیرد. (گراوینز، ۱۹۹۳: ۱۰۳).

۴. بحث: تجزیه و تحلیل داده‌ها

شواهد نشان می‌دهد که فلات ایران همواره بستر توسعه در دانش‌های انسانی و چالش‌های فرهنگ مردمی بوده و زنان ایران در این میان از ویژگی‌هایی منحصر به فردی برخوردار بوده‌اند. مستندات شفاهی و مکتوبات موجود بر نقش برجسته‌ها و سنگ‌نگاری‌ها، نشان از حقوق اجتماعی و جایگاه برجسته‌ی زن در امور میهن از جمله حضور در میدان‌های رزم مانند گردآفرید، سیاست مانند جریره، عشق مانند کاساندان، ارتشتاران مانند آرتمیس، اسطوره فرشته‌بانویی مانند آناهیتا، کشورداری مانند کتایون و... از ویژگی‌های کهن‌الگویی در تاریخ تمدن به شمار می‌آیند. زنان ایران در گذر زمان به مهارت‌های کاربردی در زندگی و کسب و کار، اجتماعات هنری، ورزشی، عبادی و نشر فرهنگ مردم دست پیدا کرده بودند. یکی از ویژگی‌های برجسته‌ی امپراتوران ایرانی توجه به شخصیت زن، مادر و دختر به منظور انجام امور اداری، سیاسی و کشورداری بوده است. «کاساندان» همسر کورش، «ماندانا» مادر کورش، «کتایون» مادر اسفندیار، «گردآفرید» دختر کژدهم، «جریره» مادر فرود، همسر سیاوش و دختر پیران ویسه «رودابه»، «آزرمیدخت»، و... از نمونه‌های بارز شخصیت‌های سیاسی و کشورداری زن در تاریخ فرهنگی و ادبیات ایران به شمار می‌آیند. «کورش خوش‌بخت، همواره دست خدا همراهش بود». (آشیل، ۱۹۸۸: ۱۳۴). خوشبختی کوروش از نگاه آشیل که با نگارش نمایشنامه ایرانیان به خشایارشا و آتوسا تاخته و ایرانیان را کوچک و بزدل رقم زده، قابل تأمل است. اگرچه فردوسی با توجه به داده‌های انسان‌شناسی رفتارشناختی، زنان ایران را مطابق با جامعه و فرهنگ جهان، شایسته دانسته

است. زنان ایران، به فراخور قابلیت‌ها، موقعیت‌ها و آرزوها، به بخشی مهم و اساسی از روابط اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی ایران باستان تبدیل شده بودند. دورانث نوشته «از آن زمان که تاریخ نوشته در دست است تاکنون لااقل شش هزار سال می‌گذرد و در نیمی از این مدت تا آنجا که بر ما معلوم است، خاور نزدیک مرکز امور و مسایل بشری بوده است». (دورانث، ۱۳۸۱: ۱۴۱). عیلام در غرب ایران یکی از نمونه‌های بارز روابط بازرگانی در روزگاران کهن است». (بهزادی، ۱۳۸۳: ۷).

۵. دوازده کهن‌الگو/نماد زن در ادبیات کهن ایران

زن، در زبان پارسی ریشه‌ای باستانی دارد. ژن، ژیان، گیان و جان، در پارسی باستان و گُردی، به معنی زندگی، زاینده‌گی و جان است. در زبان هندوایرانی، به شکل Zani نوشته و معنی زندگی (به جهان آوردن) دارد. در زبان اوستایی، za ne و در سانسکریت jani، به معنی جان بخشیدن است. زن در حکومت هخامنشیان در پست‌های کلیدی، مملکت‌داری، قضاوت، آموزش نیروی انسانی، طراحی‌های هنری، کدبانویی (پادشاه‌خانه)، مدیریت نظامی سیاسی و حتی فرماندهی جنگ قرار گرفته بوده است. زن در جوامع فرهنگی ایران نماد آفریدگاری، زاینده‌گی و جان‌آفرینی است. این مقاله به منظور انسجام در تبیین سلسله مراتب دوازده‌گانه‌ی کهن‌الگوی زن ایرانی در فرهنگ و تاریخ تمدن جهان باستان می‌پردازد:

۱.۵. آناهیتا، فرشته‌بانوی آب‌ها و چشمه‌ها، آب‌بان، دومین گاهنبار آفرینش، زنانگی و زاینده‌گی است.

در فرهنگ اجتماعی مردم ایران از گذشته تا کنون در بسیاری از مناطق بومی، هنوز هم خواستگاری پسر از دختر در کنار چشمه‌ها انجام می‌شده و می‌شود. ایرانیان معتقدند که ساحت مقدس چشمه به مفهوم آناهیتا، آناهیت، ناهید، به‌آفرین، نوش‌آفرین. آب‌بان (آب‌بان)، فرشته‌بانوی اسطوره‌ای نگاهبان آب‌های روان، شاهد معنوی و تضمین‌کننده عشق‌ها و ازدواج‌ها است. چشمه‌ها، نمود آفریدگاری، زنده‌گی، زمین، و... است. نظریه‌ی انسان‌شناسی گیرتر که در آن به تفسیر فرهنگ‌ها می‌پردازد به نوعی تبلور انسان‌شناسی دینی است. در حقیقت در انسان‌شناسی گیرتر از زبان نمادین برای بیان فرهنگ استفاده می‌شود». (نبی‌حسینی، ۱۳۷۲: ۱۴۳). در این میان، تمام هستی و کائنات در برابر دیدگان سِر و دیدگان سِر انسان پدیدار می‌شود و انسان خردورز باید برای چیرستی و چیرایی طبیعت شگفت‌انگیز،

ریخت‌شناسی کهن‌الگوهای فرهنگی و اجتماعی زن با هویت ... (محمد عارف) ۱۸۳

حیوان‌ها، پرندگان و اشیاء نامتعارف پیرامون پاسخ بیابد. «آئین نمایشی اسطوره‌ای بولاق، یکی از نمونه‌های بینا فرهنگی - طبیعی خواستگاری پسر از دختر در کنار چشمه‌ای در فتح‌آباد از توابع کميجان ایران است». (عارف، ۱۴۰۳: ۱۲۰). بولاق، یا چشمه در این فرهنگ به کانونی بسیار قدرتمند و اثرگذار تبدیل شده است. مردم فتح‌آباد به هر ازدواجی که از چشمه آغاز شده باشد ایمان آسمانی دارند و به خوشبختی زوج پیوندخورده با بولاق غبطه می‌خورند. چشمه دیگر چشمه نیست به تعبیر کلیفورد گیرتز چشمه در اینجا منشاء لایه‌های نمادین زندگی و فرهنگ خانوادگی می‌شود و از مکان آب به فرهنگ نمادگرایی بومیان تبدیل وضعیت می‌دهد.

۲.۵. میترا، نماد اسطوره‌ای خورشید به مثابه‌ی مهربانو، نورا، روزین، مهرانگیز، آفتاب، پرتو، نور است.

میترا، در فرهنگ ایران، فرشته‌خورشید نگاهبان نور و دانش‌ها است. یارشاطر به نقل از متون پهلوی در باب مانویان نوشته: «در آغاز، جهان ما نبود. تنها دو گوهر (عنصر) بود. گوهر روشنایی و گوهر تاریکی. شهریار جهان روشنایی ژروان بود و پیشوای دیوان اهریمن بود». (یارشاطر، ۱۳۸۳: ۵۰). بنابراین، دو منشاء نور و تاریکی همواره در جریان‌اند و کارکردهایی آشکار و پنهان در زندگی مردم دارند. گیرتز مانند مالینوفسکی معتقد است که کارکردها دو سوی آشکار و پنهان دارند: ۱- اشیایی که بر مفهوم یا معنایی دلالت دارند. ۲- نمادهایی که در زندگی انسان/مردم پنهان‌اند.

مفهوم فرهنگ از نظر من یک مفهوم معنایی است. من همچون وبر بر این باورم که انسان همانند جانوری است که درون تاروپوذهای معنایی که خود آن‌ها را تنیده، معلق است و به باور من آن تاروپوذهای فرهنگ هستند و تحلیل آن‌ها نمی‌تواند براساس یک علم تجربی و در جست‌وجوی قوانین انجام بگیرد، بلکه باید از طریق یک علم تفسیری و در جست‌وجوی معنا انجام شود (گیرتز، ۱۹۷۳: ۲۱).

میترا به آسمان‌ها صعود می‌کند و عیسی نیز به آسمان‌ها عروج می‌کند. «افسانه‌های اوزیریس و آدونیس مشابه میترای ایرانی اجرا می‌گردیده است». (رستم پور، ۱۳۸۲). روشن کردن شمع در کلیسا، آب مقدس، ناقوس، سرودهای موسیقایی و ده‌ها دلیل دیگر، نشان از آیین میترا در ادبیات اسطوره‌ای ایران دارد. افسانه تولد کورش، رمالی، جادوگری، ستاره‌شناسی، پیشگویی و دانش عامیانه مبتنی بر حلول روح طبیعت از جمله حیوان،

درخت و اشیاء در انسان نیز از باورهای عامیانه ایرانیان بوده و حتی اشیاء و درختان و سنگ نیز جزو پترهای ایرانیان بوده است. «در ازمه قدیم روی برگ درخت چیزی می‌نوشتند و هر ورقه نوشته را پتر می‌گفتند. خاقانی نوشته طلسم‌ها را روی پترها می‌نوشتند». (خاقانی، ۱۳۷۴: ۲۱۵)

۳.۵ زن باران‌خواهی

زنان و دختران و کودکان ایران در آئین‌های نمایشی بومی و حتی مذهبی، نقش‌آفرینی‌هایی بنیادین داشته‌اند. آئین نمایشی دخترانه‌ی «بوکه بارانه» در کردستان، آئین نمایشی بومی زنانه‌ی «گله‌چرون» در کازرون، آئین نمایشی بومی گاونردزدی یا «ناخورگتیرمک» در گُمیجان، آئین نمایشی «سوشیانث» در یزد و کرمان، آئین نمایشی بومی «چُمچه خاتون» در آذربایجان، آئین نمایشی نمونه کارکردهای تجسمی - نمایشی زن در نقش باران‌خواهی است. سرزمین پهناور ایران به تبعیت از گوناگونی طبیعت و تعداد زیاد اقوام، زبان‌ها و مذاهب، دارای آئین‌های نمایشی گونه‌گون و فراوانی است. «اقوامی چون آلان‌ها، اورارتویی‌ها، سارمات‌ها، سغدی‌ها، سکاه‌ها، عیلامی‌ها، کاسی‌ها، کوشان‌ها، کیمری‌ها، گوتی‌ها، لولوبی‌ها، ماساژت‌ها، مانناها و هیتی‌ها هرکدام زائیده یا منشعب از هم در آسیای مرکزی و فلات ایران به روابط تجاری، فرهنگی و سیاسی مشغول بوده‌اند». (بهزادی، ۱۳۸۳: ۷). در سال ۱۸۸۹ داربوا دو ژوبنویل نشان داد که بحث در فرضیه خاستگاه آسیایی آریاییان همچنین رونق دارد، زیرا او نیز مانند بسیاری از پیشینیان، خاستگاه مدنیت را در حوزه سیحون و جیحون گرفت و فرضیه مبتنی بر خاستگاه مدنیت در اروپا را رد کرد». (ج ۰ پ مالوری، ۱۳۵۳: ۳۳). «آریاها بایستی نیاکانی داشته باشند غیر از آریا». (تایلور، ۱۸۸۸: ۱۴۸). فاروق صفی‌زاده معتقد است این سه گروه مشهور به آریائی‌ان، آریایی نبوده‌اند بلکه ایرانیانی بوده‌اند که برای فرار از یخبندان به مناطق شمال شرقی رفته‌اند و سپس به موطن خود برگشته‌اند. احتمالاً منظور تایلور از غیر آریاها نیز بومیان فلات ایران بوده است». (صفی‌زاده، ۱۳۸۴: ۴۳).

۴.۵ زن درمانگری

زن در فرهنگ ایران، نیز به مثابه‌ی کهن‌الگوی درمانگری، باران‌بس، فرشته‌بانوی نمایشگر خشکی‌بس به شمار می‌آید. نمایشگری دختران جوان به مثابه‌ی کهن‌الگوی توله‌بدیک یا

تگرگ‌بس (عارف، ۱۴۰۳: ۱۱۳) دردبس، مرگ‌بس و گونه‌های دیگرِ بلاگردانی، از نشانه‌های دانش مردمی است که حتی در دفن اجساد، ایمان به جاننداری طبیعت داشته‌اند و دفن اجساد به اشکال گوناگون اجرا نمی‌گردیده است. معمولاً چهار شیوه‌ی دفن اجساد در دوره باستان رایج بوده است.

- به آب انداختن اجساد
- سوزاندن اجساد
- زیر خاک دفن نمودن اجساد
- دفن صخره‌ای اجساد

ایرانیان باستان با احترام به سه اسطوره‌ی زنانه، میترا، آترخش و زمین، اجساد را فقط به شیوه‌ی دفن صخره‌ای انجام می‌داده‌اند. آنان معتقد بوده‌اند که زمین نماد زن، اسطوره‌ی زاینده‌گی و باروری است. آب و دریا و رودخانه نیز برگرفته از فرشته‌بانواناهیتا، نگهبان آب‌ها، و کهن‌الگو آترخش، نگهبان آذر، نور و خورشید و گرما قابل احترام‌اند. کهن‌الگو زامیاد، نماد زمین، زاینده‌گی، زهدان و اسطوره‌ی آفرینش است. بنابراین، اجساد را درون زمین دفن نمی‌کرده‌اند که زمین با گناه اجساد آلوده نشود. گونه‌های مختلف و متفاوت دفن مردگان، نشان از آزادی‌های مشروع پارسیان در فلات ایران دارد. کورش دوم در مدت زمان حاکمیت خویش (۵۲۹-۵۵۹ ق. م) دانش‌های گوناگون انسانی را به حد اعلای خود می‌رساند. منظور اصلی از هر چهار روش بالا الزاماً تقلیل خطر سرایت میکروب از اجساد به درون زهدان طبیعت بوده است. ایرانیان باستان طبیعت و فرهنگ و انسان را سه ضلع مهم بهداشت روانی در مثلث سبک زندگی می‌دانسته‌اند. شواهد نشان می‌دهد که «قرن‌ها پیش از سلطنت هخامنشیان و مادها، علم طب در حال تکوین بود. به طوری که در وندیداد و در اردیبهشت‌یشت ذکر شده است». (وندیداد، فقره ۶). «عقیده پارسیان آن است که چنانچه در نوروز هر کس از میوه‌های مخصوص بخورد و روغن بان بر بدن بمالد و گلاب بر دوستان بپاشد، در آن سال آفت و بلایا از وی دفع می‌گردد». (هدایت، ۱۴۵). بیرونی نوشته: «در نوروز ایرانیان بدن خود را با روغن بان از لحاظ شگون و یا نتایج طبی و بهداشتی که برای آن متصور بودند، چرب می‌کردند». (رضی، ۱۳۸۰: ۵۲۵). «بُود که اهورامزدا ما را به سلامت دارد». (یسنا ۶۸، فقره ۱۵). طب عامیانه، یکی از توفیقات علمی بومی ایرانیان باستان بوده که در عصر هخامنشیان جایگاه مردمی خود را برجسته نموده

است. «پزشکی در ابتداء وظیفه کاهنان بود و در معالجه بیماران توجه به اوراد و ادعیه بیش از توجه به دارو بود». (دورانت، ۱۳۸۱: ۴۳۵)، هدایت در سونوگرافی زن حامله در ادبیات شفاهی ایران نوشته: شیر زن آبستن را در آب بدوشند، اگر ته‌نشین کرد بچه‌اش پسر خواهد بود اگر روی آب ماند بچه‌اش دختر خواهد بود. (هدایت، ۱۳۱۲: ۳۳). درواقع، بخشی مهم از دانش پزشکی بومیان ایران بر اساس تجربه زیسته روی می‌داده است. «در آن هنگام که ثروت پارس زیاد شد فن پزشکی غیردینی رواج پیدا کرد، چنان بود که در زمان اردشیر دوم، سازمان منظمی برای پزشکان و جراحان پیدا شد». (دورانت، ۱۳۸۱: ۴۳۵). آشو پزشک (بهداشت درمانی)، دادپزشک (قرنطینه درمانی)، اُرورو پزشک (گیاه‌درمانی)، کاردپزشک (جراحی درمانی) و مانتره‌پزشک (دعا درمانی) از تکنیک‌های پنج‌گانه طبابت در فرهنگ و ادبیات ایرانیان بوده و زنان نیز در همه‌ی این پهنجگاه با مردان همگام بوده‌اند. «بومیان شهرستان کازرون در حال حاضر نیز متأثر از فرهنگ و تمدن ژروان و میترا در زندگی روزمره، به منثره یا کلام مقدس درمانی برای آرامش خانواده‌های عزاداران یا داغدیدگان می‌پردازند و به این آئین، پُرسه‌درمانی می‌گویند». (عارف، ۱۴۰۳: ۵۹). پُرسه از مصدر پرسیدن و احوال‌پرسی برآمده و ریشه در ادبیات پارسی باستان دارد. زنان کازرون با حضور معنادار در خانه‌ی بازماندگان، در انجام امور زندگی آنان به عنون میزبان، اهتمام می‌ورزیده‌اند و با گفت‌وگوهای درمان‌گرایانه که به آن منثره یا کلام مقدس درمانی می‌گویند به عزاداران یا مصیبت‌دیده‌گان، آرامش و امنیت روانی می‌داده‌اند. دورانت نیز نوشته: «پزشکان ایران باستان، دانشمندان را به رایگان معالجه می‌کردند». (دورانت، ۱۳۸۱: ۴۳۶).

آیین نمایشی نی‌چالماک یا موسیقی درمانی، نیز یکی از باورمندی‌های مردم کُمی‌جان ایران در امر طبابت است. شهرستان کُمی‌جان یکی از مناطق استقرار مادها و تات‌ها در ایران به شمار می‌آید. کُمی‌جانی‌های قدیم از موسیقی درمانی برای معالجه‌ی بیماران خود استفاده می‌کرده‌اند. (عارف، ۱۴۰۳: ۷۳).

در اوستا نیز آمده است: «زمانی سه‌گونه درمان را برمی‌شمرند: درمان با کارد، درمان با گیاه و درمان با منثره، یعنی کلام مقدس، سفارش می‌کنند که درمان نوع سوم موثرتر است. (یشت ۳ بند ۶ و نندی داد ۸ بند ۴۴) منثره mansars صفت مقدس در پهلوی، ایزد کلام مقدس نیز هست. این ایزد نیروی شگفتی در برابر دیوان دارد. گاهی همچون روان روشن اهورا مزدا است (یشت ۱۳ بند ۵) و گاهی پیام‌آور او (یشت ۱۳ بند ۱۴۶). این ایزد را اهورا

ریخت‌شناسی کهن‌الگوهای فرهنگی و اجتماعی زن با هویت ... (محمد عارف) ۱۸۷

مزدا آفریده است تا با ۹۹۹۹۹ بیماری که اهریمن آورده است، مقابله کند (وندیداد ۲۲ بند ۲ و ۶). (آموزگار و تفضلی، ۱۳۸۰: ۶۳). «آخرین اقدام دانشگاه جندی شاپور تالیف کتاب (فار، کوبه) است که در سال ۸۶۹ میلادی توسط شاپور ابن سهل به نگارش در آمده و شاید نخستین کتاب داروشناسی جهان بوده است». (طبقات الاطباء، جلد اول: ۱۶۱). دانشگاه جندی شاپور از دانشمندان و پزشکان ایرانی و سایر ملل متمدن برای پزشکی گرد آورده و از دانش آنان نیز بهره برده است.

۵.۵ سپندارمذزن

روز پنجم اسپند در گاهشماری ایران باستان، نمادی از بزرگداشت کهن‌الگویی زن است. فرشتگان، در این روز به نگاهبانی از جایگاه اجتماعی و ساحت مدنی زن می‌پردازند. در جهان معنوی اوستایی سپنته + آرمیتی = پاکی و شکیبایی اهورا مزدا است و در جهان مادی به عنوان فرشته نگاهبان زمین آمده است. فردوسی از زوایای گوناگون به شخصیت‌پردازی زن در ادبیات حماسی و تغزلی پرداخته است. حکیم نظامی گنجه‌ای در اسکندرنامه نوشته:

دختران در این روز ایران‌شهر را به تصرف خود در می‌آورده‌اند و هر مردی را که دوست می‌داشته‌اند برای شریک زندگی خود برمی‌گزیده‌اند. بنابراین، این روز را مردگیران هم نامیده‌اند. به گزارش ابوریحان بیرونی و گردیزی، اسپندارمذ، روز جشن بهاری زنان ایران است. جوزف کمبل معتقد است که در سراسر سنت اساطیری، زنان نیازی به سفر قهرمانی ندارند و تنها کاری که باید انجام دهند، این است که منتظر بمانند تا مردان تلاش کنند و به آن‌ها برسند (Mardouk: 2013: 18).

قاسمی‌پور در مقاله‌ای با عنوان «کهن‌الگوی نجات مرد به وسیله‌ی زن و ردپای آن در ادبیات غنایی»، نوشته: «شمیرا، در داستان خسرو و شیرین نمادی از کهن‌الگوی ابرمادر است که در عصر مادرسالاری، مخالف ارتباط جنسی دوشیزگان با مردان، به ویژه پیش از ازدواج بوده‌اند و آن را گونه‌ای تجاوز می‌پنداشته‌اند. این که «نظامی» در توضیح این واژه آورده است که «شمیرا را مهین‌بانوست تفسیر» (نظامی، ۱۳۹۲: ۱۵۵)، در اشاره به این ابرمادر برجستگی فراوانی دارد و می‌توان آن را ترجمه دیگری از عصر تسلط مادرسالاری دانست که در آن پادشاهی از شمیرا به شیرین منتقل شد. گریختن از قصر مهین‌بانو و رفتن به قصر خسرو تنها پرهیزه‌شکنی‌ای است که شیرین انجام داد که آن هم بدون آگاهی شمیرا و مشورت با او رخ داد». (قاسمی‌پور، و

همکاران، ۱۴۰۱: ۲۸۶). دوران‌ت نوشته: «پارسیان به فرشتگان معتقد بودند و چنان می‌پنداشتند که هر کس از زن و مرد و خرد و کلان، فرشته‌ی نگاهبان خاصی برای خود داشتند». (دوران‌ت، ۱۳۸۱: ۴۲۵). مارگارت مید بین انسان‌شناسی و روان‌شناسی پیوندی ناگسستنی ایجاد می‌کند و برای تجربه‌ای میدانی، منطقه‌ی ساموآ را با دختران در حال بلوغ ساموایی می‌آزماید. مید با این پژوهش میدانی و تجربه‌ی مستمر در انسان‌شناسی روانشناختی در قرن بیستم، شهرتی جهانی پیدا می‌کند.

کلیفورد گیرتز یکی از برجسته‌ترین انسان‌شناسان فرهنگی معاصر آمریکا، خود به طور مستقیم به مطالعه‌ی میدانی در میان مردمان مراکش، بالی، جاوه و اندونزی پرداخت و سپس دیدگاه‌های اصلی خود در زمینه‌ی دین را در مقاله‌ای با عنوان «دین به مثابه‌ی یک نظام فرهنگی» عرضه کرد. (نصیری، ۱۳۹۷: ص ۷۱).

مارگارت مید نیز شکل‌گیری شخصیت را بر پایه‌ی فرهنگ و تحول فرهنگ در بازتاب اجتماعی می‌داند. مید به دو کارکرد اساسی تربیت فرهنگی و فرهنگ اجتماعی شخص، باور علمی دارد:

۱. تربیت، موجب شکل‌گیری شخصیت می‌شود

۲. فرهنگ، روشن‌کننده‌ی ویژگی‌های شخصیت است.

جامعه، شخصیت و فرهنگ، همواره در تعامل با زن به عنوان انسان در این مقاله معنا می‌یابد. فرهنگ و مدنیت زنان ایران در برابر جامعه‌ی پیرامون خود شکل می‌گیرد و بر همان پایه می‌کوشد به تربیت خود و جامعه بپردازد. تعامل زن و جامعه مانند مرد و جامعه در دوران باستان از اهم امور فرهنگی بوده است. سپندارمذگان یکی از نمونه‌جایگاه‌های زن در فرهنگ و ادب ایران باستان است. در سده‌ی ششم پیش از میلاد ایرانیان با ورود زرتشت، واژه‌های نمانوپنتی (شوهر) و نمانو پنتی (زن)، بازتعریفی دیگر می‌یابد و این بازتعریف در گسترش عدالت اجتماعی تا دوره پارت‌ها با عنوان کدخدا و کدبانو جاری می‌گردد. کد، به معنی خانه است.

به قول پروفیسور گیگر، دانشمند آلمانی، زن و مرد ایرانی با هم خانه را مدیریت و روشن نگاه می‌دارند. زن در ایران، نورخانه است نه کنیز، و مرد نیز ریاست امور بیرونی را برعهده دارد، نه درجه‌یک‌بودن در زندگی. در واقع، زن و مرد در فرهنگ ایران باستان هر دو درجه یک هستند. (آذرگشسب، ۱۳۵۲: ۱۷۰).

«در میان حماسه‌های ایران و یونان، منیژه و هلن هر یک به نوعی و با گستردگی ویژه‌ای به خاطر دلدادگی‌شان، عامل شعله‌ور شدن جنگی بزرگ هستند. در شاهنامه، منیژه نخستین زنی است که نردبان عشق را می‌پیماید». (نجاری و صفی، ۱۳۹۱: ۸۷). با توجه به تأکیدی که گیرتز بر موفقیت پژوهش‌های امیک - اتیک در انسان‌شناسی دارد، دریچه‌ای نو به مطالعات تفسیری فرهنگ و انسان باز کرده است. «گیرتز، معتقد به دانش بومی است، و تفسیر دانش را در محلی بودن خاستگاه آن می‌داند. زندگی در بومیان این طرز تلقی را در وی قوام بخشیده که بومیان، دانایان‌اند». (عارف، ۱۴۰۳: ۸۴). از نظر خانم مارگرت مید جامعه، شخصیت و فرهنگ، همواره در تعامل با یکدیگرند. شکل‌گیری شخصیت انسان در کنش‌ها و واکنش‌های اجتماعی، باعث تربیت فرهنگی شخصیت می‌شود و فرهنگ اجتماعی وی را تعیین می‌کند.

۶.۵ کدبانوزن

کدبانو، در ادبیات کلاسیک ایران، به نماد پادشاه‌خانه، نور‌خانه، روشنی‌خانه معنا شده است. کدبانو به معنی «پادشاه» خانه است. پاد به معنی نگهبان و پاس‌دارنده، شاه به معنی راستی و درستی است. پادشاه به مفهوم نگاهبان راستی است. کاساندان همسر کورش، ماندانا مادر کورش، کتایون مادر اسفندیار، رودابه مادر رستم، و ... در زمره ویژگی‌های پادشاهی زن در فرهنگ ایران باستان است که نشان از جایگاه بلند همسری و مادری زن در فرهنگ ایران دارد.

از میان این دسته از مادران، رودابه مادر رستم، تهمنه مادر سهراب، فرنگیس مادر کیخسرو، و جریره مادر فرود مثال زدنی هستند. فرزندان هر یک از این مادران بخشی بزرگ از حماسه‌های ایرانی را قهرمانانه به خود مشغول می‌سازند. (نجاری و صفی، ۱۳۹۱: ۱۴).

پلوتارک نوشته «حتی شاه ایران در مجالس رسمی و غیر رسمی در موقع خوراک، پائین‌تر از مادر خود می‌نشست». (سلیستر، ۱۹۹۳: ۵، به نقل از plutartax). جایگاه مادر در فرهنگ ایرانیان باستان آنقدر بلند بوده که کورتیوس در این باره به بیان این اعجاز بشریت در ایرانیان اشاره کرده و نوشته است: «فرزندان در حضور مادران بدون اجازه نمی‌نشستند». (سلیستر، ۱۹۹۳: ۸۱، به نقل از curtius.v.9,22). به عنوان نمونه؛ مهربانو (اسطوره مهر و عشق) مانند جریره، کدبانو (کهن‌الگوی تدبیر و نور) پانته‌آ، فرمانده گارد جاویدان، شهربانو (نماد

مدیریت)، گردآفرید، نماد ارتشتاری و عشق به پدر؛ و مانند این‌ها همگام با مردان در گسترش فرهنگ و تمدن ایران، از کدبانویی (پادشاهی خانه)، تا فرماندهی نیروی دریایی ارتش ایران «آرتمیس» نام‌آور بوده‌اند. کهن‌ترین اشاره به ازدواج در گاهان و هیشتمو ایشتم گاه ۸-۵۳/۳ آمده که به ازدواج پوروچیستا دختر زرتشت و نیز به همه دوشیزگان و جوانان در حال ازدواج مربوط می‌شود. (insler, 1975) در حال حاضر نیز در زبان فرهنگی مردم جنوب ایران که از بازماندگان پارسی باستان به شمار می‌آیند، به دختران و زنان شایسته «کدبانو» می‌گویند. کدبانویی، لزوماً به مفهوم خانه‌داری و فرزندپروری مطلق نیست، بلکه به دختران یا زنانی هنرمند، اهل مشورت، چابک، خردمند و مدبر که فارغ از جنسیت بتوانند علاوه بر همسری و مادری و دختری، در امور اجتماعی نیز سرآمد باشند، کدبانو می‌گویند. در ادبیات دوره ساسانی، افراد مجرد از دایره احترام بیرون گذاشته می‌شدند. در ادبیات ایرانیان دوره ساسانی مرد بدون خانواده، شهروند کاملی به شمار نمی‌آمده است. در حقیقت، ازدواج یکی از سه رکن اساسی ایرانیان باستان در وندیداد آمده: «کسی که عمداً از ازدواج و داشتن فرزند و خانمان سرباز زند، گناهکار است». (وندیداد، فصل ۴، بند ۴۷). حتی در باره قاضی یا مدیری که ازدواج نکرده باشد قانونی وضع کرده اند که حق قضاوت یا دستوری در باره هیچ زنی را ندارد. «دستور یا قاضی شرع هرگاه تاهل اختیار نکرده باشد، صلاحیت رسیدگی به دعاوی‌ای که یک‌طرف آن زن باشد، دارا نیست». (ماتیکان، بند ۱۴، فصل ۸). در ماتیکان هزارادستان نوشته: «زن و فرزند خویشتن جدا از فرهنگ مهل، که تو را تیمار و رنج گران بر نرسد تا پشیمان نشوی». (اندرز آذرپاد، بند ۱۳).

۷.۵ زنان در چاپاری (اداره‌ی پست)

هخامنشیان برای سهولت در اداره‌ی ساتراپی‌های خود از یکصدویازده پُستخانه (چاپاری) استفاده می‌کرده‌اند که بعدها نیز مصری‌ها و رومی‌ها از پارسیان اقتباس کردند. (بنونیست: ۶۴). پیک‌ها به دو گونه پیک خاص و پیک عام به انجام وظیفه می‌پرداخته‌اند و زنان نیز در شغل چاپاری با مردان در امر نامه‌رسانی همکاری می‌کرده‌اند. هرودوت نوشته «خبر فتح آتن پس از ۲۴ ساعت به پارسه رسید و جشن و سرور به پاگشت». (مشیرالدوله پیرنیا به نقل از تاریخ هرودوت، ایران باستان). حرکات موزون، کتابت، ترانه و طراحی در زمان هخامنشیان نیز رایج بوده ولی چون شغلی زنانه به حساب می‌آمده کمتر در بین عوام رواج داشته و مردان فقط به چهار شغل: ۱- کشاورزی - دامداری، ۲- دبیری، ۳- معنوی -

ریخت‌شناسی کهن‌الگوهای فرهنگی و اجتماعی زن با هویت ... (محمد عارف) ۱۹۱

بزرگمهری، ۴- ارتشی، به عنوان رسمی‌ترین مشاغل، سروکار داشته‌اند. علاوه بر این‌ها، با توجه به اینکه کورش دارای یک زن به نام «کاساندان» بوده و سخت هم عاشقش بوده و مکانی به عنوان حرم‌سرای هخامنشیان وجود خارجی نداشته، شخصیت زن در ادبیات ایران باستان از دو اتهام: ۱- زن کالایی، ۲- درجه دومی زن، مبری بوده است. به این نکته باید توجه داشت که عدالت با برابری تفاوت دارد. زن با مرد از لحاظ طبیعی برابر نیستند اما از لحاظ حقوق اجتماعی برابرند.

۸.۵ سیرن‌ها، زنان کهن‌الگوی آواز و موسیقی

سیرن، در پارسی باستان برابر با دو واژه‌ی «سیر» و «نا» است. «سیر» واژه‌ای ژروانی مربوط به دوره‌ی زبانی پیشاهخامنشیان، به «سُر» در دوره اشکانیان و به «سور» و «سُرور» در دوره‌ی ساسانیان تبدیل گردیده و به عنوان یکی از چهار قوه‌ی (امشاسپندان) بین زمین و ایزد قرار دارد. «سیرنا»ها سرودناهای آهنگین و دلنشین یشت‌ها، به ستایش اسطوره‌های «میترا»، «آناهیت» و «تیشتر»، (فرشته‌بانوی باران) می‌پردازند. «سیر»، خاستگاه سور به معنی سُرور و فره ایزدی است. «نا» ریشه‌ی زبانی نوا، آوا، صدا، آواز، و خواندن است. سیرن‌های ایران باستان در آئین موسیقی‌درمانی، که به آن «سپید» گفته‌اند، چهارده شب برای نوزاد و مادر نوزاد، سورهای آسمانی می‌خوانده‌اند که تندرست و سعادتمند باشند. «در عقاید مزدک، قوه‌ی شادی و موسیقی نزد خدا محترم بوده است». (خالقی، ۱۳۹۴: ۲۹). مزدک روایت می‌کند.

معبود او در عالم اعلا بر تخت نشسته و در پیشگاه او چهار قوه‌ی «تمیز»، «حفظ»، «فهم» و «سُرور» حاضرند و امور مملکت را چهار شخص اداره می‌کنند: ۱- موبد موبدان، ۲- هیربد بزرگ، ۳- اسپهبد، ۴- رامشگر. «سُرور» یکی از قوه‌های چهارگانه حاضر در پیشگاه خداوند و «رامش» یکی از چهار شخص اداره کننده امور مملکت و خواننده یکی از دوازده روح روحانی در عالم هستی است و هر که این امور در وجودش باشد در عالم هستی و سُغلی همانند پروردگار باشد. (ابونیا، ۱۳۸۶: ۶۲).

«سیرنا»، در پیروزی‌های ملی نیز، رامشگری، رقصدگی و سرنوازی می‌کرده‌اند. به مرور زمان نام سیرنا، بر دستگاه موسیقی شاد ایرانی نهاده می‌شود و ساز سُرنا در دوره‌ی

هخامنشیان و اشکانیان به آسیای میانه و قفقاز رفته، به «زورنا» مشهور می‌گردد. سیرن‌ها از کهن‌الگویی موسیقی و آواز به سور و شور هم شناخته شده‌اند.

کهن‌ترین اثری که ما را از وجود رقص در این مرز و بوم آگاه می‌سازد، قطعه سفالی است که در تپه سیلک کاشان به دست آمده و تاریخ آن را حدود اواخر هزاره پنجم و اوایل هزاره چهارم پیش از میلاد تعیین کرده‌اند. (ذکاء، ۱۳۵۷: ۱۹۰)

اجرای رقص با ماسک بزکوهی و شاخه‌های سبز درخت (درخت جان) نشانه‌ی ادبیات عامیانه مردم ایران در هزاره‌های قبل از میلاد مسیح می‌تواند باشد. در روزگار هخامنشیان رقص، نمایش، موسیقی و آئین‌های نمایشی از ضروریات مجالس خاص و عام به حساب می‌آمده است. در واقع باید گفت خاستگاه نمایش در ایران و هند، پیش از یونان و مصر بوده است. «از زمان‌های بسیار دور نژاد آریایی، نمایش و رقص را گرمی داشته‌اند. رضوانی نوشته در افسانه‌ها آمده که تاتر شهر کریشنا از سوی زنان سوراstra رواج یافته و از همین راه به سراسر جهان کشیده شده است». (رضوانی ۱۳۵۷: ۱۹۴). سورا، دختر اردوان پنجم به درجه سپهبدی ارتش می‌رسد.

در سه دوره‌ی امپراتوری هخامنشیان، اشکانیان و ساسانیان بسیاری از آئین‌ها، اسطوره‌ها و هزارو صد واژه‌ی پارسی باستان، از جمله «سیرن» وارد زبان و فرهنگ ارمن‌ها می‌شود. در فرهنگ اساطیری ارمن‌ها «سیرن» کهن‌الگوی «زیبایی»، و گِغْتسیک است. در حال حاضر «زورنا»، در ارمنستان به ساز شادی مشهور است. هنر آواز، موسیقی و حرکات موزون مانند معماری، نقاشی، تاتر و آیین‌های بومی برای زدودن وحشت انسان از ارواح خبیثه و ایجاد امنیت، آرامش، بقا و نهایتاً برای سرگرمی و تفریح انسان‌ها بوده است. «پیش از هخامنشیان و مادها، آهنگ‌ها، ترانه‌ها و رقص‌های ویژه‌ای در ایران وجود داشته که از نسلی به نسلی دیگر رسیده است». (رضوانی، ۱۳۵۷: ۱۸۴). آهنگ جنگ یکی از عوامل مهم حرکت و لازم‌الوجود پادشاهان هخامنش در رزم‌ها و جنگ‌های پی در پی بوده است. کوانیت نوشته: «اسکندر به رغم هنرمندان یونانی که گرد وی جمع شده بودند گاه ترجیح می‌داد به آوازهای اسیران زیبای ایرانی گوش فرا دهد». (کوانیت، ۱۹۴۷: ۶۱۷). «اساساً موسیقی شرقی از ایران برخاسته و یونانیان، ترک‌ها، اعراب، اسرائیلیان، هندی‌ها و اسپانیایی‌ها، نگاه‌دارندگان موسیقی ایرانی بوده‌اند. سازهای اصلی آن زمان اوپوا – تمبورین، نی، نی‌دوپان، کوس و چنگ بود». (رضوانی، ۱۳۵۷: ۱۸۴). «پارت‌ها برای برانگیختن

ریخت‌شناسی کهن‌الگوهای فرهنگی و اجتماعی زن با هویت ... (محمد عارف) ۱۹۳

سربازان خود در هنگام نبرد شیپور و کرنا می‌زدند. دهل‌های چرمی داشتند که گرداگردش زنگوله‌هایی آویخته بود و سبب می‌شد بناگهان بانگی از هر سوی برخیزد». (رضوانی، ۱۳۵۷ به نقل از پلوتارک : ۱۹۸). آیین‌های نمایشی نیز به موازات حرکات موزون، شعر و موسیقی در راستای امنیت و بقای مردمان حضور می‌یابد. هفت قانون جاویدان، هفت پایه زندگی، هفت آرمان پارسایی، هفت مرحله کمال، هفت هنجار هستی، هفت امشاسپندان و هفت فروزگان اهورایی از آن دسته‌اند. در فرهنگ مردم کازرون خورشید هم زن و هم مردم است.

۹.۵ پادشازن

زن در ادبیات کهن ایران، نمادی از اندیشه‌ورزی در سیاست بین‌المللی بوده است. شاخص‌ترین پادشازن ایرانی «پوراندهخت»، و «آذرمدخت» دختران خسرو پرویز بوده‌اند. «گردآفرید» در کارزار ایران و انیرانی، «جریره» در کلات بین مرز ایران و توران، «آرتمیس» نخستین دریاسالار ایران و جهان، فرماندهی دریایی ارتش خشایارشا در برابر یونان، ۴۸۰ پیش از میلاد، نمونه‌هایی از بلندمرتبه‌ای زن ایرانی در روابط بین‌المللی است. «گاه زنان شاهنامه نقش سیاستمدارانی دانا و آگاه را بازی می‌کنند. مانند سیندخت، زن مهراب پادشاه کابل، و ...». (نجاری و صفی، ۱۳۹۱: ۱۴). مادرشاهی‌بودن زنان ایرانی، ملکه بودن، نساجی، تربیت فرزند، هنرمندی، نگارگری بر سفال‌ها، خشت‌ها و زینت منزل، مدیریت برگزاری مراسم و آیین‌های بومی قومی، کتابت و نویسندگی، کدبانو بودن (پادشاه خانه بودن) شرکت در جنگ‌ها، تسلط بر کرسی قضاوت یا نظامی‌گری از دیگر ویژگی‌های زن ایرانی است. روزی به نام روز زن در سال به زنان ایران نامگذاری می‌شود و بر همین اساس

در ایران باستان روز پنجم اسفند که نام روز و ماه برابر می‌شود جشنی بنام پنجه، یعنی روز زن برگزار می‌گردید و در آن روز مردها انجام همه‌ی کارهای منزل از قبیل پخت‌وپز و رُفت‌وروب و شست‌وشو را به عهده داشتند. (رضایی، ۱۳۸۰: ۱۷۸).

پارسیان پیرو آئین تک‌همسری بوده‌اند و حتی تا پیش از نشر احکام اوستا ازدواج موقت وجود نداشته، اما با رواج آئین زرتشت برای زنان شوی‌مرده، ازدواج مجدد جایز دانسته با این استدلال که پس از مرگ، روح زوج به همسر اولیه خود می‌پیوندد. «در آئین زرتشتی زن یا مرد نمی‌تواند بیش از یک همسر داشته باشد». (رضایی، ۱۳۸۰: ۱۷۹). در حالیکه ماسازت‌ها که هم عصر هخامنشیان بوده‌اند و در بالای اورمیه زندگی می‌کرده‌اند از ازدواج

دسته جمعی برخوردار بوده‌اند. فرگرد شانزدهم از وندیداد مرجعی دقیق برای نشان دادن شخصیت زن در عصر هخامنشیان است. مولانا نیز در باره جایگاه زن و مرد دیدگاهی هستی‌شناسانه دارد و معتقد به برابری نیست، بلکه حقوق اجتماعی زن و مرد را در عشق و خانواده و جامعه و سیاست و دین متناسب با هر جنسیت می‌داند. گزنفون نوشته: «کوروش گفته ایرانیان صفات نیک خود را با تمام قدرت شام و آشور برابر نمی‌کنند». (سلیستر، ۱۳۱۲: ۸۶ به نقل از cyrop.v,2,12).

جفت مایی، جفت باید هم صفت تا بر آید کارها با مصلحت
گر یکی کفش از دو تنگ آید به پا هر دو جفتش کار ناید مر ترا

(مولانا، ۱۳۶۵: ۱۴۲)

مولانا در بیتی دیگر به بازشناسی شخصیت زن در فرهنگ مورد پسند خود پرداخته است. وی زن و مرد را زوجی کامل کننده از سوی مرد در همین کتاب با همین ادبیات پرداخته و از سوی مرد نوشته:

هر چه گویی من تو را فرمان برم در بد و نیک آمد آن ننگرم

(همان کتاب، همان دفتر، ۱۶۷)

ماه‌زن، تمثیل/مانندی از کهن‌الگویی «ماه» با تصویری از زن است. فری‌ماه، (فره ایزدی + ماه، شکوه اساطیری ماه در فرهنگ مردم ایران)، مه‌تاب، ماه‌رو، ماه‌گل، ماه‌منظر، ماه‌رخ، مه‌لقا، ماه‌بانو، مه‌وش، مه‌شید، نور، مه‌ناز، ماهور، ماهان، ماه‌رخ، ماه شب چهارده، ماه‌زن، ماه‌چهره، ماه‌دخت، و

۱۰.۵ زوت‌زن

زوت، در ادبیات فرهنگی ایران باستان به درجه‌ای از مراتب دینی گفته می‌شود که فقط انسان‌های پارسا با اهتمام فراوان می‌توانند به آن درجه‌ی بلند مذهبی برسند. زنان ایران بارها به درجه زوت رسیده‌اند. زهره زرشناس به نقش‌های مهم اجتماعی زن در فرهنگ سغدی اشاره کرده و نوشته است: «وجود واژه‌های خاص دین - بانوان در برابر واژه‌های مربوط به دین - مردان در آثار به جای مانده از زبان سغدی، حکایت از نقش موثر بانوان در جوامع دینی آن روزگار دارد». (زرشناس، ۱۳۸۲: ۳۲۷). کوروش پس از فتح بابل به مردوک، خدای

بزرگ بابلیان احترام می‌گذارد و رسماً در کتیبه‌هایش از زندگی مسالمت‌آمیز و گفتگوی ملت‌ها با داشتن ادیان گوناگون به احترام سخن می‌راند. نمادها و نشانه‌های زنانه در فرهنگ عامیانه با هم رشد می‌کنند و به حدی از وحدت فرهنگی و در هم تنیدگی می‌رسند که تفکیک آن‌ها تقریباً غیرممکن به نظر می‌رسد. به همین دلیل تاکنون هیچ تحلیل‌گری نتوانسته دین رسمی مردم و درباریان ایران باستان را روشن نماید. «هر شناختی درباره‌ی فرهنگ، باید با درک معانی فرهنگی آغاز شود و این معنای فرهنگی از طریق نمادها و الگوهاست که خود را نشان می‌دهد». (Geertz, 1966: P.6). زنان ایران در جایگاه‌های فرهنگی و دینی همواره صاحب کرسی‌های علمی، پایه‌های اجتماعی و نماد دینی بوده‌اند.

دین عبارت است از نظامی از نمادها که سبب استقرار خلق و خوی‌ها و انگیزه‌های قدرتمند و فراگیر و پایدار در انسان‌ها می‌شود و برای این هدف از طریق شکل‌دادن به مفاهیم عامل درباره‌ی هستی عمل کند و باعث احاطه‌ی این مفاهیم از هاله‌ای از واقعیت‌بودگی شود؛ یعنی این مفاهیم را در هاله‌ای از واقعیت‌های بودگی فرو می‌برد. به نوعی که خلق و خوی‌ها و انگیزه‌های مذکور به صورت تنها واقعیت‌های ممکن در می‌آید (فکوهی؛ ۱۶: ص ۱۳۸۶).

شواهد نشان می‌دهد که پیش از هخامنشیان افسانه‌سرایی، داستان‌گویی، خنیاگری و رامشگری در ایران وجود داشته و فرهنگ عامیانه بومیان فلات ایران از پیش‌روی قابل توجهی برخوردار بوده است. با این حال دوران نوشته «پارسیان اگر چه تمایل به افسانه‌های خیالی داشتند اما این کار را بر عهده‌ی طبقات پائین دست اجتماع می‌گذاشتند و لذت سخن گفتن و نکته‌پردازی و لطیفه‌گویی در گفت‌وگوشود را برتر از لذت خاموشی و تنهایی برمی‌شمردند». (دورانت، ۱۳۸۱: ۴۳۵). «محتمل است که تا زمان اردشیر داستان‌های پارتیان به منطقه پارسه رسیده بوده و رامشگران آن‌ها را شاید با افسانه‌های بومی فارس می‌سرودند و دستگاه روحانی فارس، آیین‌ها و رسم‌های گوناگون را پذیرفت». (فرای، ۱۹۹۸: ۳۳۲). آیین‌هایی که زاگرس‌نشینان از هزاره‌ی ششم قبل از میلاد اجرا می‌کرده‌اند و اکنون نیز در برخی از استان‌های لرستان، عیلام، چهارمحال و بختیاری، کهگیلویه و بویراحمد، خوزستان و کردستان پاره‌ای از آن‌ها را اجرا می‌کنند. «یکی از بارزترین آنان مراسم نوروز، مهرگان و بارعام شاهان بود که در زمان هخامنشیان و ساسانیان به این امر اهمیت ویژه‌ای می‌دادند». (رضی، ۱۳۸۰: ۵۲۵). یارشاطر به نقل از متون پهلوی در باب مانویان نوشته: «در آغاز، جهان ما نبود. تنها دو گوهر (عنصر) بود. گوهر روشنایی و گوهر

تاریکی. شهریار جهان روشنایی، زروان بود و پیشوای دیوان اهریمن بود». (یارشاطر، ۱۳۸۳: ۵۰). گرونس یا ساتورن پدر زئوس که در خدانشناسی یونان پایه بزرگی دارد. همان زروان ایرانی است که شاخ و برگ بر آن افزوده شده است». (کومن، ۱۳۸۶: ۱۶).

در طی ۵۳۶ تا ۳۳۱ ق.م که ایران بر بنی اسرائیل حکمرانی کرد بسیاری از عادات، افکار، عقاید، خصیصه‌های تمدنی، مذهبی و هنری قوم ایرانی در آنها نفوذ یافت. این تاثیر به اندازه‌ای بود که بیت المقدس به صورت یک شهر کاملاً ایرانی در آمد. (میلز، ۱۹۸۳: ۴).

وجه تسمیه بغداد که شهری کاملاً ایرانی بوده در زمان مهر یا بَغ‌مهر از ترکیب دو واژه «بَغ» یعنی خدا، و «داد» یعنی آفرینش تشکیل شده است. بنابراین بَغداد عربی، خداداد فارسی بوده است. هرودوت نوشته: «ایرانیان خود را دارای بالاترین جایگاه در آسیا و مخلوقات آسیا می‌دانند». (سلیستر، ۱۹۳۳: ۲۸۶).

۱۱.۵ راستی‌زن

راستی‌زن، در فرهنگ و ادبیات ایران باستان به عنوان نمادی از آشه، «راستی» و قضاوت (آشه در اوستا) به شمار می‌آمده و زنان در این جایگاه به شغل وکالت و قضاوت و پارسایی هم می‌رسیده‌اند. محمد نجاری شخصیت‌های زرین‌قبا را به دو دسته تقسیم کرده است: «در این میان زنانی برجسته از جمله؛ خورشید خواهر رستم، لاقیس دختر طغرا و آذربانو دختر رستم نقش‌آفرینی دراماتیک دارند». (نجاری و قوام، ۱۳۹۵: ۱۵۴). در اوستا به «ریتَه‌سیه بانو» یعنی فروغ راستی نام برده شده است. یکی از رازهای پیروزی هخامنشیان بر سایر دول هم عصر خویش در منشور کورش و نگرش‌های دو جانبه‌ی زمینی-آسمانی حاکم بر عموم مردم روزگار دیده شده است. کاخ تَجَر در مجاورت پرسپولیس نشانگر بیانیه‌های قانون تعادل حقوق زن و مرد در فرهنگ ایرانیان باستان است. «لوح‌های ۳۰۰۰۰ گانه‌ای که در سال ۱۹۳۳ توسط موسسه شرق‌شناسی دانشگاه شیکاگو در پارسه کشف گردیده، مشخص می‌کند که حقوق زنان سه برابر مردان بوده و زنان از ۵ ماه مرخصی برای زایمان بهره می‌برده‌اند، حقوق کارگران پارسه و عوامل کشاورزی و دامداری و دیگر صنایع به صورت نقدی نبوده، بلکه اجناسی مثل گوشت، روغن، گندم، مرکبات و حبوبات بوده است. گزنفون نوشته: «کوروش دوست عالم انسانیت، طالب حکمت، راسخ اراده، راست و درست بود». (سلیستر، ۱۳۱۲: ۸۷ به نقل از ecyrop.1.2). دورانت نوشته: «پارسیان، بازرگانی را کاری

ریخت‌شناسی کهن‌الگوهای فرهنگی و اجتماعی زن با هویت ... (محمد عارف) ۱۹۷

پست می‌شمردند و بازار را کانون دروغ و فریب می‌پنداشته‌اند». (دورانت، ۱۳۸۱: ۴۱۵) بنابر این طبیعی به نظر می‌رسد که لوح‌ها به زبان عیلامی نوشته شده و در برخی از آن‌ها مشخص می‌کند که علاوه بر مردان، زنان و دختران نیز به کار مشغول بوده‌اند. ضمن اینکه واحد قیاسی پول به اجناس، به عنوان حق دستمزد کارگران بوده است. مولانا ابوالکلام به نقل از آیت‌الله طباطبایی در رابطه با ذوالقرنین بودن کورش در قرآن مجید نوشته: «هر چند بعضی اطرافش خالی از اعتراضاتی نیست، لکن از هر گفتار دیگری انطباقش با آیات قرآنی روشن‌تر و قابل قبول‌تر است». (ابوالکلام آزاد، ۱۳۷۱: ۱۴).

۱۲.۵ طبیعت زن

طبیعت، در فرهنگ ایران، نماد/تمثیلی از زاینده‌گی و زن است. نامگذاری زن‌ها بر گل‌ها مانند یاس، بابونه، نسترن، لاله، شقایق، نیلوفر، رُز، نرگس، ریحان. بر پرندگان مانند پروانه، پرستو، قناری، هما، طاووس، شهین. بر دریاها مانند عروس دریایی، مرجان، صدف، ماهی، پری. بر اساطیر، مانند ناهید، خورشید، آفتاب، مهتاب. «یکی از حیوانات خیالی ایرانیان در دوره ساسانیان (سین مرو) یا سیمرغ بوده که دارای طبایع مختلف شیر و سگ و پرنده بوده است». (پوپ، ۱۳۳۸: ۵۲). بر ستاره‌ها مانند زهره، اختر. بر فصل‌ها و ماه‌ها مانند: آبان، آذر، بهار، پائیز، بر طبیعت و فرهنگ مانند: صنوبر، نرگس، شاه‌پسند، انار، سُرْمه، سایه، باران، سحر، سپیده، ترنج، نارنج، گیسو، به‌ناز، آرزو، نوش‌آفرین، دل‌آرام، روشنک، سیندخت، شیرین، گلناز و... (زن در ایران باستان، همواره به عنوان ستونی مهم در فرهنگ، سبک زندگی و جامعه بوده است. گیرتر معتقد است که:

فرهنگ، یک امر عمومی است؛ زیرا معنا یک امر عمومی است. نظام‌های معنایی لزوماً مشخصه‌ای جمعی از یک گروه هستند؛ زمانی که عنوان می‌کنیم، کنش‌های مردم فرهنگ دیگری به جز فرهنگ خودمان را نمی‌فهمیم. در واقع می‌پذیریم که در آشنایی نسبت به جهان ذهنی‌ای که کنش‌های آن‌ها درون آن جهان نشانه به حساب می‌آیند، کمبود داریم. (آشوری، ۱۳۸۱: صص ۴۷ و ۴۸).

«یونان در واقع همچون وارثی است که ذخایر سه هزار ساله‌ی علم و هنر را که با غنایم جنگ و بازرگانی از خاور نزدیک به آن سرزمین رسیده، بنا حق تصاحب کرده است». (دورانت، ۱۳۸۱: ۱۴۱).

۶. نتیجه‌گیری

نتایج حاصل از این پژوهش نشان می‌دهد که نقش زنان در ادبیات کهن ایران بر اساس تقسیم‌بندی مشاغل به سه دسته‌ی: ۱- مشاغل مردانه، ۲- مشاغل زنانه، ۳- مشاغل پست، از سبک زندگی قابل‌اعتنایی برخوردار بوده‌اند. زنان در امور زندگی شخصی و خانوادگی و کلیه مشاغل اجتماعی دارای تعریفی روشن بوده‌اند. از طراحی‌های هنری گرفته تا کشاورزی و دامداری، دبیری، زوتی، اداری، کشورداری، فرماندهی نیروی دریایی و سربازی میهن تا پادشاهی خانه که به آن کدبانو می‌گفته‌اند، نقش‌آفرینی می‌کرده‌اند و از جایگاه اجتماعی حقوقی و حقیقی مشخصی بهره می‌برده‌اند. زنان ایران در نقش همسر و مادر از جایگاه‌هایی ویژه، ارزشمند و بسیار مهم برخوردار بوده‌اند. در قوانین اجتماعی و ادبیات رسمی ایران باستان مرسوم بوده که هیچ مرد مجردی حق قضاوت در باره زنان را نداشته است. زن در اغلب مشاغل اجتماعی حضور داشته، اما همواره بنیان خانواده، در اولویت بوده است. ایرانیان باستان، زن را آفریدگار و زاینده‌ی زندگی می‌دانسته‌اند و زنان ایران را با اسطوره‌هایی نمادین مانند آناهیتا، زمین و چشمه، می‌شناخته‌اند. اهمیت حقوق زن، بیمه اجتماعی، حق بیمه زایمان، آموزش و پرورش، احترام ویژه و به درجه‌ی زوت رسیدن از ویژگی‌های مدنیت و مهد فرهنگ زنان در ادبیات کهن ایران بوده است.

یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که عبارت برابری برای زن و مرد در ایران، متناسب با جایگاه اجتماعی و نقش‌های فرهنگی زن و مرد نیست. مفهوم برابری با عدالت تفاوت دارد. عدالت باید برقرار گردد. واژه‌ی عدالت مساوی با برابری نیست. برابری زن و مرد، واژه‌ای کلی است که باید در هر جامعه‌ای به ویژه در جوامع مدرن، به تناسب فرهنگ و طبیعت زن و مرد همان جامعه، تبیین گردد. زن در فرهنگ مدنی ایران از لحاظ طبیعی به درجه یک یا دو دسته‌بندی نشده است. بلکه زن توانایی‌هایی بالقوه دارد که مرد ندارد، مرد هم توانایی‌هایی طبیعی دارد که زن ندارد. در واقع، از لحاظ فرهنگی هر دو درجه یک هستند اما از لحاظ اجتماعی باید حقوق هر دو برابر باشد. بنابراین، بهتر این است که نظام حاکم بر جوامع گسترده و فرهنگ مردم ایران، به بازنویسی و اصلاح قوانین اجتماعی از جمله؛ حق حضانت، دیه، مهریه، ارث، طلاق، ازدواج، بیمه، و دیگر موارد حقوقی زن در ایران بپردازد. شواهد هفت‌هزارسال مدنیت در ایران نشان می‌دهد که بهروزی زن و مرد ایرانی، در کنار هم قرار گرفتن است نه در برابر هم. زن و مرد دو جنس مخالف نیستند بلکه مکمل هم برای زندگی طبیعی و توسعه همه‌جانبه‌اند. نه زن بدون مرد، و نه مرد بدون

ریخت‌شناسی کهن‌الگوهای فرهنگی و اجتماعی زن با هویت ... (محمد عارف) ۱۹۹

زن به کمال نمی‌رسند. لذا پیشرفت‌های مدنی زن و مرد در برابری به مفهوم مطلق آن نیست بلکه در اجرای عدالت اجتماعی، فرهنگی، تعاونی، و حقوق اجتماعی زن و مرد است.

کتاب‌نامه

ابونیا عمران، فرح‌ناز (۱۳۸۶) مانی و مزدک. ساری: شلفین. آذرگشسب، موبد اردشیر (۱۳۵۲) مراسم مذهبی و آداب زرتشتیان.

آزاد مولانا ابوالکلام (۱۳۷۱). کورش کبیر (ذوالقرنین) ترجمه باستانی پاریزی. تهران: نشر کورش. چاپ ششم.

آموزگار، ژاله و فضل‌ی، احمد (۱۳۸۰) اسطوره زندگی زرتشت. چاپ چهارم. تهران: نشر چشمه.

ابن جلیجل، (۱۳۴۹) طبقات الاطباء والعماء، ترجمه محمد کاظم امام تهران. تهران: نشر دانشگاه.

بهزادی، رقیه (۱۳۸۳) قوم‌های کهن در آسیای مرکزی. تهران: طهوری.

پوپ، آرثر اپهام (۱۳۳۸) شاهکارهای هنر ایرانی. ترجمه پرویز نائل خالری. بنگاه مطبوعاتی صفی‌علیشاه. تهران.

توین‌بی، آرنولد، (۱۳۶۸) تاریخ تمدن، ترجمه یعقوب آژند، نشر مولی، چاپ سوم، تهران.

خاقانی، (۱۳۷۴) فرهنگ لغات و تعبیرات خاقانی، تعبیر سجادی، جلد نخست.

خالقی، روح اله (۱۳۹۴) نظری به موسیقی. تهران: صفی‌علیشاه.

دورانت، ویل (۱۳۷۲) مشرق زمین گاهواره تمدن، ترجمه امیرحسین آریانپور، جلد دوم، تهران.

ذکا، یحیی، (۱۳۵۷) رقص در ایران باستان، ترجمه رضا مشایخی، انتشارات علمی فرهنگی، تهران،

رضایی، عبدالعظیم، (۱۳۸۰) اصل و نسب ایرانیان باستان، چاپ پنجم، انتشارات در، تهران.

رضایی، عبدالعظیم، (۱۳۷۹) تاریخ ده هزار ساله ایران، انتشارات اقبال، جلد اول.

رضوانی، مجید، (۱۳۵۷) پیدایش نمایش و رقص در ایران، خاستگاه اجتماعی هنرها، ترجمه منیژه عراقی‌زاده

رضی، هاشم، (۱۳۸۰) گاهشماری و جشن‌های ایران باستان، بهجت، تهران

رفیع، عبدالرضا، (۱۳۷۸) نقش ایران در تمدن جهان، کوش، تهران

زرشناس، زهره (۱۳۸۲) دین - زنان در نوشته‌های سغدی.

سلیستر، (۱۳۱۲) (دین شاه ایرانی) اخلاق ایران باستان، چاپ دوم. تهران: نشر انجمن زرتشتیان ایرانی بمبئی.

صفی‌زاده، فاروق، (۱۳۸۴) مجله ایران مهر، شماره تیر و مرداد.

۲۰۰ کهن‌نامه/ادب پارسی، سال ۱۶، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۴

عارف، محمد (۱۴۰۳) کمیجان، سرزمین شگفت‌انگیز تات‌ها و مادها. چاپ پنجم. تهران: انتشارات طهوری.

عارف، محمد (۱۴۰۳) نمادها و نشانه‌ها در ادبیات نمایشی. تهران: انتشارات نائیری.

عارف، محمد (۱۴۰۳) گله‌چرون، اتنودرامای اسطوره‌ای مردم کازرون. تهران: انتشارات قو.

فرای، ریچارد، (۱۳۸۰) میراث باستانی ایران، علمی فرهنگی، مترجم مسعود رجب‌نیا، چاپ پنجم، تهران، کوانیت، کورش.

فکوهی، ناصر (۱۳۸۴) تاریخ اندیشه‌ها و نظریه‌های انسان‌شناسی. چاپ ششم. تهران: نشر نی.

قاسمی‌پور، قدرت، آب‌شیرینی، اسد و جمشیدی، رضا (۱۴۰۱)، «کهن‌الگوی نجات مرد به وسیله‌ی زن و ردپای آن در ادبیات غنایی». نشریه کهن‌نامه ادب پارسی. سال ۱۳. شماره ۲. پائیز و زمستان ۱۴۰۱.

کومن، فرانتس (۱۳۸۶) دین مهری. ترجمه احمد آجودانی. تهران. ثالث.

مالوری. ج. پ. (۱۳۵۳) سه گفتار درباره آریائیان، ترجمه مسعود رجب‌نیا. انتشارات انجمن فرهنگ ایران باستان.

مولانا، جلال‌الدین محمد بلخی (بی‌تا) مثنوی معنوی به اهتمام رینولد آلین نیکلسون. دفتر اول تهران: انتشارات مولی.

میرشکرای، محمد، حسن‌زاده، علیرضا (۱۳۸۲) مجموعه مقالات زن و فرهنگ در بزرگداشت یکصدمین سالروز تولد مارگارت مید. تهران: نشر نی.

نجاری، محمد (۱۳۹۱) زنان شاهنامه. چاپ دوم (اول ناشر) تهران: انتشارات آمه.

نجاری، محمد، قوام، ابوالقاسم (۱۳۹۵)، ظرفیت‌های نمایشی منظومه‌ی زرین‌قبانامه بر اساس شخصیت‌پردازی سلیمان نبی (ع). نشریه کهن‌نامه ادب پارسی، شماره ۴. سال هفتم.

وندیاد (۱۳۴۲) جیمز دارمستتر، ترجمه موسی جوان. کرده هفتم و اردیبهشت یشت، فقره.

هدایت، صادق (۱۳۱۲) نیرنگستان. چاپ نخست. تهران: انتشارات امیرکبیر

یارشاطر، احسان (۱۳۸۳) داستان‌های ایران باستان. تهران. علمی فرهنگ.